

Kitap Tanıtımı

Book Review

Mehmet Emin Elmacı; *Bir Semt Bir Bina; NATO Binası, Amerikan Kolej'inden Kızılçullu Köy Enstitüsü'ne*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı Ünik Binalar Serisi 3, İzmir, 2013.

Öz

Bugün şu an askeri bir yapı olmasından dolayı İzmir'in az bilinen tarihi binalarından biri olan Şirinyer'deki NATO binası kuruluşundan itibaren anlatılarak bilimsel bir kitaba konu olmuştur. Kitap binanın ilk kurulduğu ve Amerikan Erkek koleji olarak işlev gördüğü 1913'den bugüne kadarki tarihçesini arşiv belgeleri ve dönem gazetelerinin yardımıyla ortaya çıkmıştır. Bina ilk inşa edildiği tarihinden beri İzmir'de eğitim tarihine önemli katkılar sunmuştur. Cumhuriyet döneminde yeni Türkiye'nin en önemli kurumlarından olan Köy Enstitüsü olarak da kullanılan bina 1952 yılında NATO'ya geçmiştir.

Anahtar Kelimeler: NATO İzmir Kızılçullu Köy Enstitüsü.

Abstract

Due to its military structure NATO building is an unknown historical building in Şirinyer today, and it is issued by a scientific book as from its foundation. The book has revealed the history of its first foundation and American Male College since 1913 till today by the help of recordsandnewspaper.Itwasveryimportantforhistory of education in İzmir.One of the most important institution of recent Turkey was village institute in Republic Period and the building was also used as a village institute then became NATO in 1952.

Keywords: NATO Smyrna Kızılçullu Village Institute.

Bugün İzmir'in az bilinen tarihi binalarından biri olan Şirinyer'deki NATO binası önemli bir bilimsel kitaba konu olmuş durumda. Kitap binanın ilk kurulduğu ve Amerikan Erkek koleji olarak işlev gördüğü 1913'den bugüne kadarki tarihçesini arşiv belgeleri ve dönem gazetelerinin yardımıyla ortaya çıkmıştır. Binanın az bilinmesinin nedeni bugün bir askeri yapı olmasından kaynaklanmaktaysa da ilk inşa edildiği tarihten beri İzmir'de eğitim tarihine önemli katkıları olduğu da bir gerçektir.

Mehmet Emin Elmacı, kitabının Giriş bölümünde bir Misyoner Kurumu olan Amerikan BOARD örgütünün ilk kuruluşunu ve üyelerinin Osmanlı'ya ilk gelişini misyoner belgelerinden anlatmıştır. Buna göre; Amerikan BOARD farklı ırk ve dillerin geçerli olduğu Osmanlı topraklarında Batı Misyonu, Merkez Türkiye Misyonu ve Doğu Türkiye Misyonu olarak üçe ayrılmıştır. Yazarın ifadesiyle "ABD'deki Protestan misyoner örgütlerinin en kıdemlisi ve de en büyüğü olan" American Board of Commissioners for Foreign Mission(ABCFM=Amerikan BOARD) 1810 yılında Boston'da kurulmuştur.

Kitaptaki misyoner belgelerinden şunu da öğreniyoruz ki; misyon görev dönemlerini Tanıtıcı Dönem(1820-1834), Rum Dönemi (1834-1844), Ermeni Dönemi (1844-1870) ve Karışık Dönem (1870 sonrası) olarak tanımlamaktadır. Özellikle bölgedeki azınlıklar üzerinde yoğunlaşmış ve çalışmalarını ona göre belirlemişlerdir.

Amerikan misyonerleri Anadolu'ya ayak bastıktan hemen sonra eğitim faaliyetlerine başlamışlar ve Osmanlı Devleti'nin hemen her bölgesinde okullar açarak Anadolu'da önemli etkiler yaratmışlardır.

Kitabın ele aldığı bölge olan Batı Türkiye Misyonu, Osmanlı topraklarındaki kapsadığı alan ve çalışan sayısı açısından en büyük Amerikan misyonu idi. Misyunun coğrafi sınırları Trabzon'dan Mersin'e üstten alta doğru çekilen çizginin batısında kalmaktaydı ve Trabzon, Merzifon, Sivas, Bursa, Kayseri, İzmir ve İstanbul'dan oluşan 7 istasyon ve toplamda da 102 uç istasyon olarak örgütlenmişti. 1910 yılında Amerikan BOARD'un dünyanın tüm misyon bölgelerinde çalıştırdığı toplam Amerikalı eleman sayısının 600, yerli eleman sayısının da 5000'e yaklaşması durumun önemini göstermektedir.

Kitabın Birinci bölümünün "Amerikan BOARD misyonerlerinin İzmir'e Gelişi" başlığı altında BOARD'un İzmir'e gelen ilk misyonerleri üzerinde durulmaktadır. Buna göre 1820 yılında İzmir'e gelen ilk Amerikan misyonerleri Pliny Fisk ve Levy Parsons adlı misyonerler idi. Bu kişiler öncelikle bölgede gözlem görevi yapmışlardır. Buna göre de İzmir'in "kalıcı bir misyonun kurulması için Levant'taki bugüne kadar en iyi bölge" olduğunu merkeze iletmişlerdir. Yine bu birinci bölümde Misyonerlerin İzmir'de yaptığı çalışmalar ve açtıkları ilk okullar ele alınmaktadır.

Bu bölümün “BOARD’ın Teşkilatlanma ve Çalışma Esasları” başlığı altında ise misyonerlerin yöntemleri verilmiştir. Buna göre misyon Toplumun sorunlarına çözüm bularak, İstendiği zaman doctor ve ilaç göndererek, Yoksullara yiyecek, giyecek ve yakacak sağlayarak, Yoksulların kiralarnı ödeyerek ve Hasta ziyaretleri gibi toplumsal faaliyetlerde bulunarak yer etmeye çalışmıştı.

Burada ilginç olan misyonun kurduğu okullarda “Başkalarına karşı sorumluluk duyma” fikrinin öğrencilere aşılması kadar bu düşünceyi “Hizmet edilmek için değil, hizmet etmek için” veya “ Öğrenmek ve Hizmet Etmek” sloganlarıyla ifade etmeleri ve okulların eğitim yapılarında büyük sınıftaki öğrencilerin küçük sınıftakilere ders vermeleridir.

Kitabın İkinci bölümünde binanın ilk inşa edildiği Osmanlı döneminde işlevi anlatılmıştır. Bina öncelikle ilk yapıldığı 1913 yılından itibaren İzmir Amerikan Erkek Kolejinin binasıdır. Kolejin tarihi ise ilk kez 1880 tarihinde Marcellus Bowen’ın Basmane’de oluşturduğu Erkek okuluna kadar gider. Erkek Amerikan Koleji’nin asıl önem kazandığı dönem 1891 yılında Tarsus St.Paul Enstitüsü’nden İzmir’e gelerek okulun müdürü olacak olan Alexander MacLachlan dönemi olacaktır.

İzmir’deki Kız ve Erkek okulları 1897-1898 eğitim öğretim döneminde müfredatlarını liseüstü düzeye yükseltince Erkek Koleji “Collagiate Enstitute of Boys”, Kız Koleji ise “Collagiate Institute of Girls” adını alacaktır. Erkek okulu ise 1903 yılında Massachusetts Eyaleti’ne onaylatılarak “International College for Smyrna (International Kolej) adıyla devam edecektir.

Ancak Basmane’deki aynı kampüste hem Kız hem de Erkek okulunun olması ve binaların yangın geçirmesi yeni yer arayışlarına neden olacaktır. Sonuçta BOARD’un önemli üyelerinden bir bağışçısının maddi yardımıyla 1912’de Paradiso denilen Kızılçullu (Şirinyer)’da boş bir arazi satın alınmıştır.

Yazar binanın yapım aşamasını hem Osmanlı belgelerinden ama daha ağırlıklı olarak da BOARD’un belgelerinden takip etmiş ve binanın yapımında kullanılan malzemeler ve masraflarını da ayrıntısıyla vermiştir. Bina dönem için çok ileri bir mimari ve anlayışla yapılmış, kulesi büyük bir saat kadranyla oluşturulmuş ve sağında ve solunda da her biri iki katlı bir konferans salonu ve spor salonu ile eklenmiştir.

Okulda X-Rays ve kablosuz telgraf için bir donanımın ve Sismograf, elektrikli bir rüzgar ölçer, elektrikli bir yağmur göstergesi ve önemli ölçüde genel elektrikli araçların da olduğunu belirtmekte yarar vardır.

Derslerin dışında kolejde atletizm, sosyal hizmetler ve diğer ders dışı etkinliklere de önemliydi ve özellikle atletizme büyük önem verilerek İzmir’de ilk kez okullararası atletizm yarışmaları yapılmaya başlanmış ve ilk bölgesel futbol ligi kurulmuştu. Bu girişimler nedeniyle “İzmir Okullararası Atletizm

Derneği" nin kurulmasının da 1896 yılındaki ilk kez yapılacak "Olimpiyat Oyunları" için itici güç olduğu da belirtilmelidir.

Yine bu bölümde okulun binasının bitimi sonrası ilk eğitim öğretim dönemi okul arşivlerinden yararlanılarak ayrıntısıyla verilmişti. Buna göre okulun kulesine ABD bayrağını İzmir ABD Konsolosu Horton çekmiş ve çekerken de Osmanlı yöneticilerine "Dünyanın hiçbir yerinde okullara ve bu tür kolejlere buradaki kadar fazla misafirperverlikle muamele eden veya daha fazla ayrıcalıklar verildiği bir yer yoktur." şeklindeki övgülerle teşekkür edilmişti.. Oysa okul açıkça Osmanlı topraklarında misyonerlik yapmaktaydı ve özellikle kendi belgelerinden bunun açık kanıtları da kitapta verilmiştir.

Örneğin 1915 yılında gerçekleşen ve misyoner kayıtlarında "yıllık rapora sığmayacak kadar uzun ama bir o kadar da önemli bir konu" olarak belirtilen bir olay her şeyi net olarak ortaya koymaktaydı. Kayıtlara göre; İmamlık yapan ve son iki yıldır da kolejde eğitim gören Şemseddin Efendi, başında sarığıyla imamlık yaparken okulda Hıristiyan olmuş ve şikayet nedeniyle çıktığı mahkemede hakime de bunu cesaretle itiraf etmişti.

1915 yılında yapılmış bir yabancı tezde "Türkler kendi kutsal kitaplarını kendi dillerinde okumazken, ülkenin içindeki her yerde Hıristiyan Kutsal kitabı dolaşüyor ve Müslümanlar tarafından okunuyordu" şeklindeki itiraf da aslında her şeyi ortaya koyduğu gibi aynı tezde "Kuran asla hiç bir şekilde Türkçeye çevrilmemişti" diyerek de aslında gerçek sorunu da ortaya koyulmaktaydı.

Kitabın bu ikinci bölümünde okulun toplantı kayıtları verildiği gibi öğretmen listeleri ve okulun yıllık bütçeleri belgeler ile verilmiş olması kitabın önemini iyice artırmaktadır. Bu bölümün sonunda ise Osmanlı devletinin bu yabancı okulların zararlarını anlamaya başlamasından itibaren aldığı önlemler yabancı okulların denetlenmesi başlığı altında verilmiştir...

Kitabın Üçüncü bölümüne binanın ve dolayısıyla İzmir International Kolejin Kurtuluş Savaşı dönemindeki durumu anlatılarak başlanmıştır. Bu süreçte okulun İzmir'deki yerel devlet yöneticileri ile müdür MacLachlan'ın ikili ilişkileri sayesinde açık kalabildiği belirtilmiş ancak İzmir'in kurtuluşu sırasında binanın Ermeni ve Rum halkının toplanma yeri olması ve ABD bayrağı nedeniyle halkın koleje tepki vermesine neden olduğu da anlatılmıştır.

Bu bölümde özellikle yeni kurulan Cumhuriyet'in yeni eğitim anlayışı nedeniyle misyonerlik okullarına izin verilmeyecek olmasının binada yeniden başlayan eğitim ve öğretime etkileri üzerinde durulmuştur. Özellikle kolejin bu süreçteki faaliyetleri 1927 tarihli Osmanlıca kolej broşürü ve 1931 tarihli İngilizce tanıtım kataloğu üzerinden anlatıldığı gibi, yine 1931 tarihli öğrencilerin çıkarttığı "Işık" dergisi ile de öğrencilerin gözünden okul ayrıntısıyla anlatılmıştır.

Üçüncü bölümün son kısmı ise kolejin kapanma sürecine ayrılmış ve bu süreç yeni Cumhuriyet'in yabancı okulları denetlemesi üzerinden özelde İzmir

International Koleji bağlamında verilmiştir. Özellikle 1924 Tevhid-i Tedrisat Kanunu ve sonra zamanla çıkartılan genelge veya talimatnamelerle misyonerlik okullarının bağımsız laik bir devlette yerinin olmayacağı vurgulanmaya başlanmıştır. Kitapta ortaya çıkan sonuçlardan en önemlisi yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kendi okullarını laikleştirdiği gibi aynı anda yabancı okulların da laikleşmesine önem vermesidir. Bu okullarda artık misyonerlik yapılması engellenmiş, okul dersliklerinde dini simgelerin bulunması ve asıl önemlisi de öğrencilerin Türk devleti ve milli duyguların aleyhinde yetiştirilmesinin yasaklanması gerçekleştirilmiştir.

Bu süreçte kitapta özellikle artık laik eğitim yapısı nedeniyle basındaki misyonerlik aleyhindeki yazılar aktarılmış ve 1928 yılında da Bursa Amerikan Kız kolejindeki 6 Türk kızının Hıristiyan yapılmasının olumsuz sonuçlarının Türk Amerikan ilişkilerine nasıl yansdığı ortaya koyulmuştur. Özellikle yerel basından da İzmir'deki Amerikan International Koleji'nde eski alışkanlıklarından kurtulamayan öğretmenler ile artık yeni milli duruma kendini adapte etmiş Türk Müslüman öğrencilerin çatışması aktarılmıştır.

Burada sanırım en önemli olay kitaptan öğrendiğimiz kadarıyla artık kolejde bir Türk Kültürünü Koruma Cemiyeti altında öğrenciler tarafından kurulmuş bir derneğin ortaya çıkması olacak. Bu derneğin kolejde sürekli milli günler düzenlemesi, bayramlara katılarak bilinç göstermesi de önemli bir aşamadır. Bu süreçte öğrenciler ile okul yönetimi arasında da çatışmalar artacaktır. 1933 yılında Mayıs ayındaki İzmir'deki ortak "Jimnastik Bayramına" yönetimin katılmama kararı öğrenciler tarafından eleştirilecek ve onlar da okulun törenlerine katılmayarak tepkilerini göstereceklerdir. Yine aynı yılın Ekim ayındaki Cumhuriyet'in 10.yıl kutlamalarına da öğrenciler okulun simgeleri olmadan katılmak isteyecek bu da yine okul yönetimi ile sorun yaşanmasına neden olacaktır..

Bu dönemde hem ekonomik sıkıntılar hem de yeni laik eğitim yapısına ayak uydurulamamasının verdiği sıkıntılar nedeniyle kolej yönetimi Boston'daki merkezlerinin onayı ile 1934 yılında okulun artık açılmayacağını gazetelere ilan vererek açıklayacaklardır. Nitekim bu dönemde okul alınan karar gereği Beyrut Amerikan Koleji'ne taşınacaktır.

Okul binasının yeni Türk devleti tarafından satın alınacağı duyumları sonrasında bütçeden pay ayrılması amacıyla üç yıl içinde toplanan para ile satın alma ancak 1937 yılında gerçekleşecektir. Kitapta arşivden bulunan Mustafa Kemal'in de imzasının olduğu satın alma belgesi verildiği gibi gazetelerden de binaya resmi olarak Türk Bayrağının çekilmesi ayrıntısıyla anlatılmıştır. Türk bayrağının binaya çekilmesisonrasında bina önce öğretmen okulu olarak İzmir eğitim tarihine katkıda bulunacaktır. Ardından 1942 yılındaki kanunla oluşturulan Köy Enstitüleri kapsamında Kızılçullu Köy Enstitüsü olacak ve 1952 yılına kadarda eğitimini sürdürecektir. Cumhuriyetin eğitim politikasında köy

çocuklarına verilen önemi ve %80 i köylü olan toplumun aydınlatılmasının köy eğitimine bağlı olduğunun bilincinde olan Cumhuriyet hükümetleri tebedan yurttaşa geçmenin toplumsal bilinç ve eğitimle olacağını farkındaydılar. Kızılçullu Enstitüsü eğitim verdiği yıllarda Ege bölgesi köylüsünün aydınlatılmasında eğitimde çığır açtı.

Kitabın son bölümünde binanın Kızılçullu Köy Enstitüsü'nün DP hükümetinin politikası nedeniyle erkek ve kız öğrencilerin ayrılması ile kızların okuduğu bir Köy Enstitüsü haline getirilmesi anlatıldığı gibi, yine DP'nin politikaları doğrultusunda NATO'ya girilmesi sonucunda NATO tarafından 1934'de bırakılan binaya Amerikalıların yeniden dönüşü de gazete ve anılar üzerinden verilmiştir. Özellikle yatılı okuyan kız öğrencilerin Eylül ayında valizleriyle okula gelişi sırasında kapısında NATO yazılı binaya girememeleri de aktarılmıştır.

Bina İzmir Eğitim hayatında ve dolayısıyla da Türk eğitim hayatında önemli bir yer tutmuş ve ayrıntısıyla yazar tarafından aktarılmıştır. Bina yazarın da dediği gibi Türkiye'nin siyasi yapısıyla atbaşı gitmiştir. Özellikle özgün yayınlar ve kolejin kendi broşür ve dergilerindeki resimlerle de bu siyasi atbaşılık görsel olarak da vurgulanmıştır. Bina ilk yapıldığı 1913 yılında kulesine ABD bayrağı çekmiş, 1925'te gayriresmi olarak 1937'de de resmi olarak Türk bayrağını 1952 yılına kadar taşımış ve 1952 yılında da NATO'ya girilmesiyle diğer yabancı devletlerin bayraklarını gönderlerine çekmiştir.

Kitabın ekler kısmında öğrenci dergisindeki resimler alınmış ve özellikle sınıf sınıf öğrencilerin resimlerinin ve binanın ilk ve son halinin görüntüleriyle görsel anlamda da zenginlik sağlanmıştır

Kitap bir okul binasının tarihçesinde bir ülkenin eğitim tarihine ışık tutmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılış sürecinde yabancıların sadece kapitilasyonlar değil açtıkları okullar aracılığıyla da nasıl bir yıkım faaliyeti içinde olduklarının ilginç örneklerini vermektedir. Misyonerlik faaliyetleri ve yıkılmaya yüz tutmuş bir İmparatorluğun eğitimini kontrol edememesine ilginç bir tanıklık yapmaktadır. Cumhuriyetle birlikte kurulan ulus-devlet misyoner okullarının faaliyetlerini de ortadan kaldırdı. Cumhuriyetin ulus devleti tarafından Köy Enstitüsüne çevrilen binanın hem de para verilerek satın alınarak çok partili demokrasi ile birlikte komünizm korkusu salarak enstitüler kapatılırken okul binasının NATO'ya bedelsiz devredilmesi manidardır. Keyiften elinizden düşürmeden okuyacağınız bir kitap. Şimdiden iyi okumalar.

Türkan BAŞYİĞİT*

* Yrd. Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, (turkan.basyigit@deu.edu.tr).